

уряду Української РСР. – Т. 1: 1917–1941 рр. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. – 696 с.

11. Сборник приказов и распоряжений Наркомзема РСФСР. – 1938. – №20. – С. 6–7.

12. ЦДАВОВ, ф. 27, оп. 17, спр. 1, арк. 2.

13. Кузьминець О.В., Калиновський В.С., Дігтяр П. Історія держави і права України. – К.: Україна, 2000. – 429.

14. ЦДАВОВ, ф. 4892, оп. 1, спр. 6, арк. 11.

15. ЦДАВОВ, ф. 4892, оп. 1, спр. 20, арк. 3, 7, 68.

16. ЦДАВОВ, ф. Р-572, оп. 2, спр. 23, арк. 1, 26, 29.

17. ЦДАВОВ, ф. 8, оп. 1, спр. 5, арк. 1–2.

18. ЦДАВОВ, ф. 8, оп. 1, спр. 3, арк. 28–35.

19. ЦДАВОВ, ф. Р-27, оп. 17, спр. 40, арк. 8, 30, 32.

20. Ведомости Верховного Совета СССР. – 1946. – №10.

21. Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. – Т. 2: 1917–1941. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР. – 1963. – С. 211.

22. ЦДАВОВ, ф. Р-572, оп. 2, спр. 63, арк. 10–11.

23. ЦДАВОВ, ф. Р-572, оп. 2, спр. 70, арк. 115.

24. Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. – Т. 2: 1917–1941 рр. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. – С. 405.

М.М.Ігнатенко

Особливості природних умов життя в українському селі у 1990–2000-х роках

Зміни в природній складовій сільського життєвого середовища в Україні заслуговують однозначно негативної оцінки. Перелік впливів наслідків сільськогосподарської діяльності є досить довгим, а їх оцінка надто важкою. Ці обставини негативно позначалися на умовах проживання в селі. Практично більшість сіл України продовжували функціонувати в умовах пошкодженого природного середовища. За розрахунками спеціалістів, у кінці 1990-х років забруднені і дуже забруднені території становили близько 40% земель. Відносно чистих територій лише 7%. Разом із тим майже 1% – це місцевості екологічної катастрофи – зона відчуження після аварії на ЧАЕС [1].

Деякі аспекти природних умов в українському селі у 1990–2000-х роках досліджували В.Багнюк, С.Падалка, К.Ситник, Г.Олійник, Ю.Мельник, О.Мордвінов.

Мета нашої статті: зробити всебічний аналіз стану природних умов життя на селі у досліджуваний період в Україні, бо сільські жителі потерпали від більшості негативних впливів і не мали можливості запобігати їм [2].

Державна форма власності та породжені нею негаразди, зокрема низька мотивація праці (безгосподарність) трудівників села, спричинили в радянський період нераціональність у використанні природних ресурсів. Спочатку в умовах ринкових трансформацій переважало споживацьке, руйнівне господарювання. З часом поступово почало утверджуватися розуміння необхідності економного ставлення до довкілля. Цьому сприяв зарубіжний досвід, де підприємства, які дбають про збереження навколишнього природного середовища і користуються репутацією екологічно чистого виробництва, мають більше шансів залучати висококваліфікованих робітників, потенційних інвесторів, активніше діяти на ринку збуту продукції.

Україна належала до екологічно забруднених країн, причому значні її території (Чорнобильська зона) взагалі непридатні для проживання і ведення господарства.

Природа розглядалася безкоштовним джерелом ресурсів і продовольства. Ніхто з політиків і державних діячів України серйозно не обраховував результати тих економічних втрат, які спричинялися вирубкою лісів, забрудненням водою.

Основними чинниками антропогенно-техногенного впливу на довкілля поряд із видобутком корисних копалин, складуванням відходів було скидання стічних вод, хімізація сільського господарства.

У 1990-і роки в Україні переважали шкідливі технології вирощування сільськогосподарських культур. Унаслідок використання великої техніки ґрунт надмірно ущільнювався, руйнувалася його структура. А деградація ґрунту спричиняла зниження врожайності пшениці до 40%, кукурудзи – 33%, картоплі – до 27%. Внаслідок цього понад третина добрив і майже п'ята частина пального витрачалися непродуктивно [3].

Сільське господарство – галузь, яка суттєво впливає на біосферу, чинить антропогенний вплив на 80% території України. З 1983–2005 років було втрачено 353,3 млн. т гумусу при щорічних обсягах змиву ґрунту до 600 млн. т. Державна програма захисту земель від водної і вітрової ерозії до 2010 року передбачила зменшення розораності території України з 57% до 51%. На думку науковців, ці заходи не сприятимуть необхідному поліпшенню екологічного становища, необхідно скоротити рілля

щонайменше на 25–30%. Крім того, у програму закладені, м'яко кажучи, архаїчні способи меліорації: планувалося спорудити 180 тис. км земляних валів, 2 тис. км захисних дамб, 5,5 тис. км водоскидних споруд. Очевидно, розробники програми перебували в полоні радянських стереотипів і пропонували ті механізми, які стали однією з причин нинішньої екологічної ситуації і були чи не найодіознішими у XX ст. [4].

Промислові, транспортні, військові потреби вимагали невинного зростання постачання сировинних ресурсів, одним із постачальників якого виступало сільське господарство.

Учені переконані, що надзвичайно важливо забезпечувати рівновагу у системі "виробництво – природа". Нагальним залишалося створення передумов, за яких високі темпи економічного зростання та задоволення споживчих потреб могли супроводжуватися відновленням якості навколишнього середовища. На жаль, відбувалося хижацьке вичерпання природних ресурсів і як наслідок – нарощування відходів виробництва (техногенних утворень), що призводило до деградації природного середовища, погіршення умов проживання на селі. Очевидно, корисним залишався досвід країн ЄС, які стали на шлях раціоналізації природо-користування й екологізації господарської і виробничої діяльності. Слід зважати і на глобальні екологічні проблеми людства.

Концепція сталого розвитку, ухвалена на Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро в 1992 році, передбачила розвиток суспільства, коли задоволення потреб сучасних поколінь не має ставити під загрозу можливість робити це майбутнім поколінням. Водночас світова спільнота продовжувала ігнорувати виклики та нарощувала безгосподарське використання енергії. За даними Всесвітньої метеорологічної організації, протягом 1992–2002 років середньорічна температура суттєво зросла (на 0,6 °C порівняно з XIX ст.). Потепління клімату призводило до почастишання стихій: землетрусів, вулканів, цунамі, ураганів, смерчів, підтоплення територій, розширення площ пустель тощо. Не виконувалися у належному обсязі міжнародні конвенції (Київський протокол 1997 р.) про обмеження емісії парникових газів, кількість викидів яких невинно зростала [5].

Ґрунт, як основне джерело отримання продуктів харчування, впливає на формування здоров'я людини, виступає важливим фактором формування геохімічних процесів, від яких залежить хімічний комплекс організму людини. Є всі підстави вважати, що селянство мешкало в середовищі, антропогенно зміненому, трансформованому під впливом їх же діяльності. Створюючи техносферу, селян мало звертали увагу на підвищення комфортності довкілля, комунікабельність та забезпечення захисту від

природних негативних впливів.

Порівняно з радянським періодом у 1990–2000-і роки поглибилися процеси пошкодження ґрунтів. Площа ріллі на душу населення України постійно зменшувалася.

Ефективність використання земель в Україні залишалася значно нижчою, ніж у середньому по Європі. З ґрунтом щороку виносилося 11 млн. т гумусу, 0,5 млн. т азоту, 0,4 млн. т фосфору і 0,7 млн. т калію. Збитки від ерозії ґрунтів дорівнювали 9,1 млрд. грн. щорічно [6].

У 1990-і роки почалося безконтрольне освоєння земель, здебільшого це сінокоси, пасовища, заболочені й перезволожені території. Спостерігалось і посилення техногенного навантаження на угіддя, які вирізнялися якісним хімічним складом. КСП, відмовившись від ведення землеробства за принципом сівозмін, здебільшого по кілька років поспіль вирощувала на одних і тих самих угіддях соя, кукурудзу, ріпак та інші культури. Тривале екстенсивне використання угідь негативно позначалося на стані довкілля. Площа орних земель щорічно скорочувалася на 10 тис. га. Протягом 1991–1999 років площа сільгоспугідь зменшилася більше ніж на 1 млн. га, у тому числі орних земель – на 400 тис. [7].

У суспільній свідомості зберігалось багато в чому мілітарне розуміння взаємовідносин людини і природи. Протягом 1990–2000-х років на політичному рівні продовжувалися дискусії стосовно кількості можливого використання техніки у сільгоспвиробництві. Переважала думка, що чим більше, тим краще, висловлювалося занепокоєння зменшенням одиниць техніки порівняно з радянським минулим. Не було проведено відповідні обрахунки та визначено таку кількість, яка б не створювала техногенного навантаження на природу. Конструкторське проектування тракторів та іншої сільськогосподарської техніки практично спрямовувалося на збільшення їх фізичної потужності, майже зовсім не розглядалися можливі наслідки впливу її на ґрунт та сільгоспугіддя. На українських ланах довго затримувалися великі гусеничні трактори. Ця техніка, оснащена потужними двигунами, нещадно руйнувала родючий шар. У країнах ЄС завжди надавалася перевага універсальним колісним тракторам, які відрізнялися низкою економічних, технологічних і екологічних переваг. У США при розробці сільгосптехніки вже в 1970-і роки використовувався так званий принцип "бізона", суть якого полягала в тому, що тиск техніки на ґрунт не повинен перевищувати тиск, який створює бізон. Країни світу значно раніше зрозуміли, що саме від потужності двигунів зростала продуктивність обробітку ґрунту, мінімізувалися техногенні впливи. На початку 1990-х років середня потужність двигунів вітчизняних тракторів досягла 80 кВт на 100 га, тоді як у Німеччині, Бельгії, Данії, Італії

відповідно 284; 214; 213; 162 кВт [8].

Використання великої кількості техніки у сільському господарстві, особливо технічно несправної, сприяло утворенню токсичних компонентів у продуктах згорання двигунів. Із відпрацьованими газами двигунів внутрішнього згорання виділялися такі речовини, як оксид вуглецю, вуглеводні CH_4 , оксиди азоту NO_x , з'єднання свинцю, альдегіди, канцерогенні речовини. З автомобільними вихлопами потрапляло в атмосферу близько 200 токсичних речовин, шкідливих здоров'ю. Оксиди азоту виступали утворювальним елементом фотохімічного смогу.

Традиційна технологія вирощування сільськогосподарських культур із використанням важких тракторів призводила до зміни їх агрофізичних властивостей. У 1990-і роки в зернових господарств кожна точка поля від трьох до п'яти разів піддавалася дії тракторів. При цьому ущільнювалося, в середньому, від 30 до 80% площ сільгоспугідь [9].

Процеси ерозії ґрунтів розвивалися невпинно і охоплювали все більші площі сільгоспугідь. Особливо водна ерозія розвивалась у гірських регіонах, які ставали зонами екологічного лиха. Закарпаття, Буковина, Поділля особливо відчували наслідки повені 2008 року. Ерозія ґрунту має здатність до інтенсивного саморозвитку. Водна ерозія найчастіше виявлялась у вигляді зливу верхнього шару ґрунту чи розмиву його вглиб. Найбільш руйнівний характер мала площинна ерозія, оскільки внаслідок відсутності регуляторів стоків дощові і снігові води змивали зв'язуючі компоненти і токсикодисперсні частини ґрунту. Відбувалося збіднення його поживними речовинами і втрачалася здатність утримувати вологу. На таких ґрунтах зникала рослинність, посилювалися процеси розмиву ґрунту, утворювалися вимоїни, а згодом і яри.

Вітрова ерозія полягала у видуванні і переміщенні вітром дрібних сухих частинок ґрунту і гірських порід і призводила до збіднення його дрібноземом, гумусом, основними елементами мінерального живлення рослин. Регулярно вона діяла в Криму та шістнадцяти областях України [10].

Інтенсивні вирубки лісів позбавляли ґрунти захисту. Поверховий стік вони зростав удвічі, а то і втричі, а отже, ґрунти пересушувалися.

У 1990–2000-і роки відбувалося тотальне порушення основоположного принципу землеробства – сівозміни. Висівання одних і тих самих культур на одному і тому самому полі кілька років поспіль розвивало, посилювало впливи негативних біологічних, хімічних, фізичних факторів у ґрунті і, як наслідок, знижувало продуктивність рослин, призводило до нагромадження інфекцій, забур'яненості, розповсюдження шкідників. У країнах ЄС у практиці сільгоспвиробництва цей принцип унормовується законодавчо і

передбачає чотирирічне чергування культур: пшениця – картопля – кукурудза на силос – цукрові буряки. Законом також забороняється вирощувати картоплю частіше, ніж один раз на три роки [11].

У 1990-і роки багато в чому зберігалася радянська практика, коли у сільському виробництві широкомасштабно використовувалися міндобрива на основі технократичного стереотипу, спрямованого власне на механічне вирішення проблем галузі, коли на надзвичайно складні природні системи екстраполювались уявлення, вироблені при вивченні простих технічних систем. При цьому фактично не бралася до уваги та принципова відмінність сільського господарства, яка полягає в тому, що воно функціонує на основі природної екосистеми, а тому обмежене біологічними законами трансформації речовини і енергії та фізіологічними можливостями культурних рослин чи сільськогосподарських тварин.

Втручання людини у сільське довкілля залишалося традиційним попереднім радянським десятиліттям, мало на меті передусім справжню погоню за забезпеченням високих валових обсягів зерна. Зернова лихоманка притуплювала увагу сільгоспвиробників до екологічних питань, ставали звичними прояви порушень правил агротехніки. Більшість керівників і спеціалістів сільгосппідприємств, що здобували освіту і професійні навички в радянську епоху, продовжували розглядати єдиним засобом нарощення обсягів виробництва хімічних речовин, міркували через призму проблеми пошуків шляхів підпорядкування природи, спрощення технологічного процесу у землеробстві.

Ґрунти в Україні залишалися перевантаженими мінералами і потребували привнесення їх балансу за поживними речовинами. В 1970–1980-і роки внаслідок того, що хімічна промисловість недовиробляла фосфорну кислоту, вироблялася мізерна кількість змішаних і складних добрив, а отже, у надмірній кількості вносилися добрива з порушеним балансом хімічних речовин [12]. Використання міндобрив у підвищених дозах пришвидшувало процес розладу гумусу, швидкої втрати агробіологічних властивостей, місткості, спричиняло його руйнацію. Крім того, в практиці радянських господарств переважав поверхневий спосіб внесення добрив. Він був нераціональним і екологічно шкідливим. Жодної критики не витримували способи їх зберігання.

Шкідливий вплив надмірного внесення добрив виявлявся досить широко і зводився до: посилення розвитку водоростей та створення планктону; погіршення мікроклімату сільськогосподарських підприємств, що відбувалося внаслідок надходження надмірної кількості азоту в атмосферу і підвищення кислотності ґрунтів; погіршення колообігу поживних

речовин; захворюваності рослин через порушення їх живлення [13].

У 1990-і роки різко зменшилися обсяги поставок і внесення міңдобрив та засобів захисту рослин. У 1994 році господарства вносили на га ріллі лише 26 кг міңдобрив, що у 5,5 рази менше, ніж у 1990 році [14].

Надлишкове накопичення у воді і рослинах азотних сполук – нітратів і нітритів – інтенсифікувало розвиток водної рослинності, в результаті чого у воді знижувався вміст кисню, що згубно впливало на водні тваринні організми. Нітрати, як основне джерело азотного живлення, при надлишку досить негативно впливають на екологію, стан здоров'я людей і тварин. При потраплянні їх в організм людини утворюються метабемоглобінемії, канцерогенні утворення імунодепресивної дії, здатні перетворювати гемоглобін на метабемоглобін, який нездатен переносити кисень, та порушує клітинні мембрани і навіть генетичний код. Застосування необґрунтовано високих норм фосфорних добрив знижувало засвоєння рослинами мікроелементів (особливо цинку), призводило до забруднення ґрунту фтором, нагромадження забруднювачів (свинцю, хрому, міді) [15].

Засоби захисту рослин, які з року в рік все більше насичували ґрунти, негативно впливали на стан здоров'я селян. При інтенсивному застосуванні отрутохімікатів у трудівників пошкоджувалася структура спадковості, розладнувалася діяльність центральної нервової системи. Встановлено й те, що ці речовини, як і радіація, не мали нижнього порогу дії й невпинно руйнували імунну систему, стимулюючи у довкіллі розвиток вірусів. Пестициди, крім того, що сприяли підвищенню врожайності, посідали дев'яте місце в ряду найактивніших забруднювачів біосфери після таких речовин, як нафтопродукти, поверхнево активні речовини, фосфати, мінеральні добрива, важкі метали. Невміле їх використання викликало серйозні порушення екологічної рівноваги у природі [16].

Спроби збільшення обсягів вирощування зерна за рахунок підвищення доз міңдобрив і пестицидів себе не виправдовували, оскільки, одержуючи приріст валу продукції, одночасно втрачалася її якість, незворотно забруднювалося довкілля. А швидка адаптація до них шкідників потребувала впровадження нових видів пестицидів, збільшення їх об'єктів використання. Ефект від використання пестицидів короточасний, а негативні наслідки – тривалі. Парадоксально, але втрати від шкідників на початку періоду їх застосування у сільському господарстві були меншими, ніж у період їх використання. На практиці пестицидів вносилося набагато більше, ніж потрібно для потрапляння його в необхідній кількості на шкідника. Це спостерігалось при знищенні колорадського жука. Значна кількість розчину інсектициду потрапляла в ті місця, де не було комах,

забруднюючи довкілля і навіть погіршуючи якість бульб з картоплі.

У 1990-і роки давалися взнаки наслідки використання в 1930–1980-і роки ДЦТ (дихлородифенілтріхлоретан), або, як його називали в побуті, дустом. Його хімічний склад настільки стабільний, що не піддавався розкладу у ґрунті і водному середовищі. Застосування різноманітних видів пестицидів і потрапляння їх у продукти харчування мали негативні наслідки для здоров'я, особливо селян (зростання онкозахворювань). Країни ЄС у 1990-і роки швидко переходили на органічне землеробство, зростав попит громадян на екологічно чисті продукти. В 2005 році половина ферм Данії працювали за органічною технологією. В 1995 році після виявлення, що половина зібраної моркви містила високий рівень орґанофосфатного пестициду, активізувала цю роботу і Великобританія. Внаслідок цього у 1997 році було ухвалене рішення про фінансове субсидування ферм, які виробляли екологічну продукцію. Фермери почали відмовлятися від міңдобри́в і пестицидів і переходили на компост, гній. У 2004 році 10% сільгоспугідь країни були сертифіковані як екологічно чисті [17].

Унаслідок Чорнобильської катастрофи продуктами радіоактивного розпаду забруднено 4,6 млн. га сільгоспугідь (у тому числі 3,1 млн. га ріплі) і 4,4 млн. га лісів. Державні органи вивели з обороту 280 тис. га сільгоспугідь і 157 тис. га лісів [18].

У 1990–2000-і роки практично були законсервовані роботи з усунення наслідків меліорації, яка проводилась у 1940–1980-і роки. Зрошення у ці роки мало антропогенний вплив на ґрунти. Внаслідок поливів мінералізованою водою у їх хлорно-натрієвому складі відбувалися негативні явища, зокрема осолонцювання на значній глибині, нагромадження токсичних солей і вимивання нетоксичних. Темпи засолення земель у кінці 1980-х років виявилися настільки високими, що їх не могло призупинити навіть суттєве зменшення площ поливу в 1990-і роки. В цей час відбувалося збільшення площ засолених земель за рахунок слабозасолених ґрунтів, особливо в понижених місцях із глибиною залягання ґрунтових вод менше двох метрів [19].

У 1990-і роки практично не велися роботи з вапнування ґрунтів. Дія вапна особливо потрібною була для ґрунтів Полісся і виявлялась багатогранно: нейтралізувалася надмірна кислотність, знижувалася рухомість амонію, поліпшувалися мікробіологічна діяльність і фізичні властивості ґрунту, що сприяло збільшенню в ньому поживних речовин, нагромаджувався гумус.

У 1990-і роки поглибились і дії осушувальної меліорації. В Поліській зоні та західних регіонах України внаслідок раніше деструктивно

порушених ландшафтів, зміни гідрологічного режиму низини почастишали підтоплення, зсуви ґрунту. Продовжував змінюватися рослинний і тваринний світ.

У 1990-і роки не відбувалися зміни у сприйнятті політиками і господарниками значення боліт як головного стабілізатора клімату, регулятора ґрунтових вод і водного режиму річок.

Протягом 1991–1998 років площі меліорованих земель значно скоротилися, що стало однією з причин зменшення виробництва деяких сільськогосподарських культур. Згоралося меліоративне будівництво. Значно застаріли меліоративні фонди, відбулося руйнування гідроспоруд, не проводилися технічне переоснащення і ремонт меліоративної бази зрошувальних і осушувальних систем, зменшився парк дощувальної техніки.

У 1990–2000-і роки зберігався зневажливий, безгосподарський підхід до використання водних ресурсів: для транспортних цілей, як джерело продуктів харчування, технологічний суб'єкт.

Через т.зв. безповоротне споживання води виникали труднощі з постачанням сільського господарства та інших виробничих галузей. Річний стік Дніпра внаслідок господарської діяльності скоротився на 19% [20].

Більшість річок України зазнавали техногенного навантаження, коли разом зі стоками потрапляли забруднювачі, в тому числі з сільгоспугідь, тваринницьких комплексів.

Паводки та зсуви, крім того, що завдавали економічних збитків, ще й посилювали соціальну незахищеність громадян.

Вода – це основа життя людей. Вона є основою фотосинтезу, біологічного колообігу речовин. Обмін речовин в організмі можливий лише за наявності води, бо майже всі хімічні, колоїдно-хімічні та фізіологічні процеси відбуваються у водних розчинах органічних та неорганічних речовин. Щодоби людина вживає 2–2,5 літра води. Втрата організмом лише 10–20% води призводить до його загибелі. Без води людина може прожити не більше 5-ти діб.

Велика роль води у підтримці існування людської цивілізації. Широке її використання для забезпечення санітарно-гігієнічних та господарсько-побутових потреб, як джерела енергії.

Проблема забруднення питної води була однією з причин погіршення якості життя. У світовій практиці було підтвердження того, що навіть спорудження водогонів і системи каналізацій лише частково компенсувало проблему.

До шкідливих фізичних впливів належали шум, вібрація, електро-

магнітні хвилі.

У 1990-і роки вирубки лісів набули стихійного характеру.

Величезної шкоди завдавали лісові пожежі, які у 97 випадках із ста виникали з вини людей.

Площі лісів скорочувалися, що призводило до посилення повеней, виникнення селевих потоків, обміління річок, ерозії ґрунтів, погіршення клімату, який ставав дедалі сушішим і континентальним, що спричиняло сухоту – негативні для сільського господарства природні катаклізми.

Ліси, як відомо, – найпотужніший резерват для рослин і тварин, вони підтримують видову, генетичну й інформаційну різноманітність живих організмів, які революціонізували, забезпечують життєве середовище і матеріальні потреби людей.

Висновки. Практика України років незалежності засвідчила, що всі діючі економічні й адміністративні природоохоронні заходи здебільшого спрямовувалися на боротьбу з руйнівними наслідками нераціонального використання природних ресурсів, аніж на запобігання їм.

Література

1. Трегобчук В.М. Регіональні аспекти екологічної політики та переходу на модель сталого й екологонебезпечного розвитку // Національні і регіональні особливості реформування соціально-економічних відносин і регулювання екологічних процесів в Україні і Польщі: Зб. наук. доп. / НАН України. Інститут економіки. – К., 1997. – С. 56–57.
2. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть: У 2 т. – К., 2000. – Т. 1: Потенціал сільського сектора. – С. 259.
3. Родючість ґрунтів: моніторинг і управління / За ред. В.В.Медведева. – К.: Урожай, 1992. – С. 143.
4. Багнюк В., Ситник К. Охорона біосфери: досягнення і прорахунки // Дзеркало тижня. – 2002. – 28 червня – 5 липня.
5. Там само.
6. Економіка: аспекти екологізації. – Режим доступу: <http://golob.nerod.ru>
7. Екологічні проблеми розбудови громадянського суспільства в сучасній Україні. – К., 2000. – С. 87.
8. Царенко О., Олійник Г. Захист довкілля в умовах зростання техногенного навантаження на природу. – Суми, 2002. – С. 21, 85.
9. Техніка в сільському господарстві. – 1999. – №2. – С. 21.
10. Мордвінов О.Г. Природокористування в аграрній сфері перехідної економіки України. – Ніжин, 2000. – С. 80.
11. Сівозміни в Україні // За ред. В.Ф.Сайка, П.І.Бойка. – К., 2002. – С. 13–15.
12. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 22, спр. 4928, арк. 213.

13. Булыгин С.Ю. Нужна служба охраны почв // Земледелие. – 1989. – №10. – С. 27.
14. Історія українського селянства. Нариси: В 2 т. – К., 2006. – Т. 2. – С. 580.
15. Мордвінов О.Г. Вказана праця. – С. 93–95.
16. Мордвінов О.Г. Вказана праця. – С. 96.
17. Медведев Ж. Рак и канцерогены среды // 2000. – 2006. – 18 серпня.
18. Історія українського селянства. Нариси: В 2 т. – К., 2006. – Т. 2. – С. 583.
19. Сафонова О., Меланич А., Коваленко А., Морозов В. Екологічні проблеми використання для зрошення вод підвищеної мінералізації // Генеза, географія та екологія ґрунтів: Зб. наук. праць. – С. 337.
20. Ковалевський О.В. Екологічний фактор. – Режим доступу: <http://reddbooks.com.bock>.

О.А.Коляструк

Повсякденність як об'єкт історичного дослідження: окремі методологічні зауваження

Однією з помітних тенденцій сучасної української історичної науки є звернення дослідників до історії повсякденного життя суспільства. Йдеться не лише про опис повсякдення, а й розкриття його структури і смислів, проведення аналізу буденності як чинної складової історичного минулого.

Ще донедавна до повсякденного життя суспільства історики не мали такої цікавості, вважаючи його маловартісною сферою, оскільки в ній зазвичай не відбувалося нічого надзвичайного, виняткового, особливого. Повсякденність розуміли як сферу рутинних, звичних, одноманітно повторюваних із дня у день малих дій і вчинків, зрозумілих і доступних, що виконуються майже автоматично, без спеціального напруження свідомості і рефлексії. Ця сфера життя суспільства протікала поза громадськими й державними інститутами, вона була непублічною, отже, й не осмислювалася як вартісна, нею можна було знехтувати як малою величиною, що істотно не впливає на дії соціальних інститутів і механізми їх суспільної взаємодії.

У межах класичних підходів соціального пізнання (представлених, зокрема, марксизмом, фрейдизмом, структурним функціоналізмом) повсякденність вважалася нижчою реальністю. Вона тлумачилася лише як тло або ж зовнішня поверхня чи завіса, за якою лежить справжня реальність, а саме: економічні зв'язки і стосунки в марксизмі, "воно" у фрейдизмі, визначальні для людської поведінки і світосприйняття стійкі